

Андрій Кокотюха Леонід Кравчук

* * *

Сьогодні в Україні дивне і неоднозначне ставлення до Леоніда Кравчука. З одного боку — перший Президент незалежної України. І не просто перший голова держави, а голова, підтриманий українським народом. З іншого боку — незалежну державу очолила людина, котра все своє свідоме життя професійно боролася з тими, хто хотів бачити Україну незалежною: Леонід Кравчук був головним ідеологом радянської України і, відповідно, супротивником громадянських свобод. Принаймні, таким його вважали українські дисиденти.

«Пригадаємо, що основними двигунами громадянського суспільства на межі 1980—1990-х років були шістдесятники, виховані в режимі боротьби. У такій ситуації все зрозуміло — є загальний ворог. А коли в 1990-х роках усі почали братися-обніматися, орієнтири змістилися. Вчорашній ідеологічний супротивник Леонід Кравчук виявився лідером незалежної держави. І як до цього ставитися? Я пам'ятаю ці дискусії:

Кравчука треба підтримати, він — Президент України!» — обмовився у своєму інтерв'ю влітку 2009 року відомий український кінознавець Сергій Тримбач. Так, вчорашні опоненти Кравчука після 24 серпня 1991 року першими простягнули йому руку. А ідеологічні супротивники досить швидко знайшли собі місце в апараті нового голови нової держави.

Відомо, що Леонід Макарович не дуже любить, коли йому натякають: перший президент України все ж таки не він, а Михайло Грушевський. На це в чудового та переконливого оратора Кравчука є маса контраргументів. Наводити їх тут не варто, бо суть одна: Грушевський Україну не втримав, при ньому Україну не визнавав світ, натомість Кравчук одним підписом розвалив радянську імперію, створену ще за життя Грушевського. Так само відомо, що Леонід Макарович до серпня 1991 року послідовно боровся з будь-якими проявами того, що називалося «українським буржуазним націоналізмом», а потім, після проголошення Україною незалежності, у своїх інтерв'ю почав дедалі частіше згадувати, як школярем носив потай їжу в ліси для повстанців, так званих «бандерівців».

Але сьогодні і в самого Кравчука дивне і неоднозначне ставлення до України. Після «помаранчевих» подій осені-зими 2004 року

колишній голова держави почав частіше говорити: якби він міг уявити та передбачити Майдан, не підтримав би ідею проголошення Україною незалежності. Важко собі уявити, що перший Президент незалежної України Леонід Кравчук з трибуни Верховної Ради може поставити під сумнів правильність свого рішення стосовно підписання ним Біловезьких угод, які ліквідували новітню російську імперію — Радянський Союз. «Сьогодні Кравчук не лише «кається» за Біловезьку Пущу, а й утворив громадську організацію під назвою «Об'єднаймо Україну», де політичний притулок знайшли фактично всі відомі ініціатори ліквідації незалежності України у Северодонецьку. Більше того, саме Кравчук заявив, що не виключає втрати Україною незалежності», — писав у 2005 році провідник Київської міської ОУН Богдан Червак. Сам Леонід Макарович не раз давав зрозуміти: не таку державу він хотів побудувати, не такою він її бачив.

Навіть дуже поверховий погляд на постать Леоніда Кравчука дає зрозуміти всю неоднозначність та непересічність цієї особистості. Його досі по праву вважають одним із найбільш професійних політиків за всю історію вітчизняної політики після 1991 року. Хоча — парадокс! — з Кравчуком теперішня влада практично не радиться. Причому за порадами до екс-президента та

екс-ідеолога не поспішають іти як «помаранчеві» з «біло-сердечними», так і «біло-блакитні», яких усі вважали союзниками Леоніда Макаровича. Тим не менше, прізвище «Кравчук» з року в рік займає стабільне місце в різноманітних рейтингах на зразок «100 найвпливовіших людей України». Адже він — невід’ємна частина історії України, як радянської, так і постколоніальної доби.

Чим же насправді цінний та цікавий сьогодні Леонід Кравчук? У чому секрет його легендарної неоднозначності?

Родом з Полісся

Хліб з молоком

Народився Леонід Кравчук 10 січня 1934 року в селі Великий Житин Рівненської області. В ті часи село належало до Олександрійського району. Потім райцентр перейменували, і, щоби не плутатися, далі в усіх анкетах Леонід Макарович писав: «Народився в Рівненській області Рівненського району». Багато пізніше, говорячи про себе, він частіше обмежувався фразою: «Народився на Поліссі». Село складалося з двох частин: власне, село і хутір з такою ж самою назвою. Через те неофіційні біографи першого українського президента, котрі після серпня 1991 року зачастили

на його малу батьківщину, частенько плуталися в місцевій топоніміці. На той час ця частина Волині територіально належала до Польщі. У 1935 році депутатом до польського сейму у Великому Житині обрали Степана Скрипника, котрий пізніше став відомим церковним діячем, патріархом всієї України, з яким Леонід Кравчук в часи свого президентства часто зустрічався. Про етимологію свого прізвища Леонід Макарович говорив так: «Колись мої предки були кравцями. Як розказував дід, кравецтвом займалося кілька наших поколінь. Сини кравців ставали Кравченками, а учні, підмайстри кравецькі — Кравчуками. Так і пристало, поки нашим прізвищем не стало. Взагалі, в тих краях, особливо на Волині та Поділлі, прізвища, що закінчуються на «ук», дуже поширені. А взагалі мій рід простий, селянський, якоїсь особливої історії, як і кожен селянський рід, не має».

Главою роду був не батько, а дід Олексій. Онуки називали його навіть не на ім'я, а просто — Дід, з великої літери. Невисокий на зріст, поранений у Першу світову війну, старійшина Кравчуків був, тим не менше, людиною, сильною духом та надзвичайно авторитетною для дітей та онуків. Уся велика рідня жила в дідовій хаті, яка складалася з однієї величезної кімнати і кухні. Чимало місця займала піч, на якій дуже любили

спати діти. Взимку її притрушували соломою — так вона довше зберігала тепло. «Дитинство пройшло в такі роки, коли шматочок булки здавався найсправжнісіньким подарунком. Я на все життя запам'ятав, як один раз мама на день народження принесла мені загорнену в хусточку халву. Грам п'ятдесят, не більше. Отож смак цієї халви із соняшникового насіннячка пам'ятаю дотепер», — говорив Леонід Макарович журналістам. А в романі-есе Валентина Чемериса «Президент» він згадував традиційну родинну трапезу: «Дід Олексій сідав, як годиться владиці, на чолі столу, а ми — ліворуч та праворуч від нього. Посеред столу ставили велику дерев'яну миску. Одну на всіх. Наливали в неї молока, дід Олексій різав хліб на маленькі квадратики і сипав їх у миску. І всі бралися за ложки, очікувально позираючи на свого патріарха. Першим опустити ложку в спільну миску мусив, звичайно ж, дід Олексій. Потім всі по черзі. Хто молодший та жвавіший, намагався взяти побільше чи зайвий раз «сходити ложкою» в колективну миску». Під час трапези дід суворо стежив за порядком. Якщо хто порушував порядок, пробував шаснути в миску ложкою поза чергою, то негайно отримував від Діда ложкою по лобі — за сільською звичкою.

За словами екс-президента, він ніколи не скаржився на важке дитинство. Хоча було і

холодно, і голодно, і працював багато, і босоніж до першого снігу ходив, і іграшки сам робив. Якось собі до дня народження змайстрував ковзани з дерев'яних колодок і дроту. Їхати на них можна було, примотавши до ніг. Щоб ноги не роз'їжджалися, доводилося використовувати ціпок із цвяхом, яким відштовхувався й у такий спосіб котився по льоду. З раннього дитинства Леонід працював у полі, ходив босим і часто від утоми забував навіть помити ноги. Працювали в родині дуже багато: батько отримав у спадок півтора гектара землі і почав складати гроші на свою хату. Кошти можна було збирати лише в один спосіб: з продажу продукції власного виробництва. Тобто те, що вдалося виростити на землі, продавалося на базарі. Але вирощеного врожаю не завжди вистачало навіть для потреб великої родини Кравчуків. І тоді батько, Макар Олексійович, почав за підказкою сусідів вирощувати тютюн; це давало на той час добрі гроші. На відміну від матері, тато Леоніда був письменним, що дало йому змогу укласти вигідний контракт із польською тютюновою фабрикою в Рівному. Вирощували Кравчуки переважно американські сорти тютюну. Доглядати за тютюновою плантацією виявилось надзвичайно важко. В обов'язки маленького Льоні входило пасинкування, тобто зрубання бічних паростків (пасинків) у рослин. Коли з тютюну

зрізаються зайві бічні пагони, добре розвивається основне стебло. Для виконання цієї роботи батько озброїв сина спеціально змайстрованою дерев'яною шаблою, нею Леонід і збивав пасинки.

Попри те, що своє дитинство Кравчук не втомлюється називати важким, про нього в екс-президента лишилося дуже багато яскравих спогадів. Насамперед — свята: Новий рік, Різдво і Великдень. Тут є своя особливість: за старим стилем Новий рік святкували з 13 на 14 січня. А оскільки Леонід народився 10 січня, то заради економії день його народження в дитинстві завжди святкували одночасно з Новим роком. Так хлопець отримував подвійне свято. На Різдво майбутній ідейний комуніст неодмінно ходив колядувати. Дуже любив українські святкові традиції, з якими потім, у 1970-ті роки, під його орудою боролися партійні ідеологи як із пережитками минулого. А ще він згадує, як в родині варили борщ, збираючи перед цим дійством щавель. «Можна піти на луг, там він кращий. Тільки треба розбиратися, де кінський, а де людський щавель. Я розбираюсь. У дитинстві з мамою ходив на луг. А борщ я люблю не тільки їсти, а й готувати. Варто дотримуватися двох принципів: мати на грядці все, чого потребує борщ, та не дуже додержуватися рецептів, канонів. Творити. І дуже важливим є бульйон для борщу. Я беру мозкові кістки й змішую їх із цукровими та

додаю ще трохи м'яса зі свинячої ноги. Не знаю, як по-науковому, а в селі це називають «качалочка». З такого виходить чудовий наваристий борщ», — ділився пізніше спогадами Леонід Макарович.

У 1939 році після підписання пакту Молотова — Ріббентропа відбувся перерозподіл Східної Європи між СРСР та Німеччиною. Західну Україну, в тому числі Волинь, повністю приєднали до радянської України. В 1941 році, коли почалася Велика Вітчизняна війна, батько Леоніда пішов на фронт і загинув у бою в 1944 році. Кравчуки пережили німецьку окупацію. У ті часи Леонід став свідком масового розстрілу. Яюсь у серпні, на церковне свято Спаса, селяни святили в церкві яблука. Туди ж навідалися вояки з бандерівських партизанських загонів. У ті часи українські повстанці вже воювали і з німцями, і з радянськими військами. Звісно, німецькій окупаційній владі хтось доніс на партизанів. Німці швидко оточили церкву і кладовище біля неї. У колі оточених опинилися мирні люди, в тому числі — діти. Німецький офіцер наказав видати повстанців, інакше розстріляними будуть усі. Ситуація склалася безвихідна: здавати партизанів ніхто не хотів, але й помирати разом з ними теж страшно. Переговори взяв на себе сільський священик. Після тривалих перемовин під дулами автоматів німцям і батюшці вдалося-таки досягти згоди. Та коли солдати

опустили зброю, в когось із селян від напруги не витримали нерви. З криком: «Рятуйтеся!» людина кинулася до паркану, за нею побігли інші. Німці відкрили вогонь. Леонід міг загинути, та його врятував Дід: повалив на землю, накрив собою і лежав під кулями, прикинувшись мертвим. Німці нарешті пішли, залишивши на майдані біля церкви багато трупів. Загалом спогади про роки окупації — це спогади про постійний страх, у якому перебувало мирне сільське населення. Вдень люди працювали на німців, уночі змушені були віддавати більшу частину зароблених продуктів бандерівцям. З приходом радянської влади мало що змінилося: тепер вдень люди працювали на «червоних», а ночами далі годували повстанців.

Бідний студент

У 1949 року Леонід Кравчук закінчив сім класів школи сусіднього села Городище — в рідному була лише початкова. По закінченні вступив до Рівненського кооперативного технікуму. Хоча хлопець дуже хотів учитися далі, але родина перебувала в скруті. Війна забрала батька, мама ледь зводила кінці з кінцями, а навчання в технікумі давало змогу не лише вчитися, а й працювати та заробляти. В технікум Леоніда прийняли без екзаменів — допомогла похвальна грамота зі

школи. «Я любив географію, історію, природознавство, — пригадував через багато років Кравчук. — А ось математику не жалував, та й мову з літературою не надто любив. Не повірите — навіть писав з помилками!» Проте нелюбимі предмети все ж таки підтягував, а в технікумі несподівано для себе захопився політичною економією. Навчався три роки, під час навчання в теплу пору року ходив додому з Рівного пішки: треба було здолати п'ять кілометрів. Взимку ж технікум наймав для своїх студентів квартири — четверо юнаків ділили одну кімнату. Стипендію Леонід отримував у розмірі 140 карбованців. Грошова реформа, проведена пізніше Микитою Хрущовим, покаже реальну вартість цих грошей — сума «здулася» в десять разів. Таким чином, 140 тогочасних карбованців реально коштували 14 радянських рублів. Але й цим грошам юнак радів: адже це дозволяло не брати з куцоного родинного бюджету.

У 1953 році Леонід Кравчук закінчив Рівненський технікум на «відмінно», з блискучими характеристиками. Для нього такий результат був дуже важливий: це надавало можливість потрапити у п'ять відсотків, які вступають до університету без іспитів. Без відзнаки довелося б, влаштувавшись на роботу, відпрацювати навчання в технікумі. Молодому відміннику радили продовжити освіту у

Львові, та його приваблював Київ, університет ім. Тараса Шевченка. Вступивши на відділення політичної економії економічного факультету, Кравчук став, таким чином, першим мешканцем села Великий Житин, хто за всю його історію вступив до університету. Про це знали навіть у довколишніх селах. «У стольному граді я з'явився з дерев'яним сундучком за спиною і клумаком попереду, — згадував экс-президент України. — Вперше побачив трамвай, тролейбус, зайшов у вагон і навіть сів. Та коли зайшли старші люди, відразу підвівся, поступаючись місцем, — ось воно, сільське виховання!» Як синові загиблого фронтовика студенту Кравчуку надали місце в гуртожитку. За звичаями тих часів, студенти без пільг наймали житло самі, власним коштом. Жив Леонід Кравчук у гуртожитку на 6-й Новій вулиці, тепер це вулиця Просвіти. У кімнаті жило 12 чоловік, а умивальник був схожий на величезне корито. Після третього курсу брав участь в освоєнні цілинних земель у Казахстані, працював трактористом, а жив у наметі.

На першому курсі хлопець відразу записався в секцію гімнастики, потім — на вільну боротьбу. Як спортсмен-аматор брав участь у змаганнях за факультет. Крім того, як любитель співати й танцювати, записався в ансамбль. Співати Кравчук любив українські народні пісні, а з танців

найбільшу перевагу віддавав гопаку. Правда, юнацькі захоплення не позбавляли від необхідності вирішувати головну студентську проблему — де взяти грошей? Способи «лівих» заробітків були тоді найрізноманітніші. Один з них слід відзначити особливо: у студентські роки Леонідові Кравчуку вдалося підробляти натурщиком. «Я гуляв із другом по Хрещатику. Підходить до мені чоловік, представляється архітектором Лисенком і пропонує попозувати для його роботи. Мовляв, я підходжу за зовнішніми даними, — згадує Кравчук про зустріч з архітектором Михайлом Лисенком. — Я навіть не знав, що таке буває, що пам'ятники роблять з натури. Погодився. Після того протягом двох місяців ходив до Лисенка у майстерню, як на роботу. Як це роблять? Сідаєш на козла дерев'яного, тобі кажуть, як ноги тримати, і ліплять. Пам'ятаю, що отримував за це досить непогані гроші. Купував на них їжу, годував половину гуртожитку». Правда, як запевняє Кравчук, тоді він не знав, що це буде пам'ятник Щорсу. Цей монумент урочисто відкрили в Києві в 1954 році, він і тепер стоїть на вулиці Комінтерну. За словами Леоніда Макаровича, фігура у червоного командира — його. Зовнішність ліпили з фотографії. Хоча, за іншими відомостями, Щорса ліпили з кількох натурщиків, один із них зовні був дуже схожий на полководця.

Потім натурником студент-економіст Кравчук працював ще з художником Анатолієм Хмільком. На його картині «Шахтарське весілля» майбутнього Президента України можна впізнати серед сватів біля нареченого. Можна знайти молодого Кравчука і на відомій картині «Переяславська рада». Правда, наголошує тепер Леонід Макарович, художники малювали з натури не його лице — їх приваблювала спортивна підтягнута фігура. Працюючи вдень, він учився ночами. Згодом, у 1956 році, з групою студентів поїхав освоювати цілинні землі, за що отримав спеціальну медаль. «Збирали пшеницю. Я працював на тракторі, трактор освоїв ще в селі. Часом, працюючи по ночах, засинав у кабіні, — згадує Кравчук у книзі «Президент». — Не задрімати — непросто. Одноманітно гуде мотор, одноманітно трясеться кабіна, у степу — ні душі, ні вогника. Заснувши, легко було заїхати не в той бік. Щоби не заснути, чого тільки не робив: і головою тряс, і співав, і бігав довкола трактора, стрибав, ляскав себе руками тощо. Розжену сон, сяду в кабіну, рушу, поведу борозну, а через годину одноманітної їзди знову в сон хилить. Особливо тяжко було під ранок. Щоб не заснути, іноді доводилося ламати сірник на маленькі частинки і підпирати ним повіки, щоб не стулялися».

Працюючи так тяжко і здійснюючи трудові подвиги, Леонід Кравчук переслідував суто

меркантильну мету: заробити грошей і купити собі нормальний одяг. Тому, коли його однокашники вже повернулися до Києва, він ще лишився на цілині, пересівши з трактора на вантажівку. Возив зерно на елеватор, долаючи за день по триста кілометрів в обидва кінці. За ці більш ніж чотири місяці, проведені в степах, Леонід хворів і мучився від спраги: годували погано, з водою виникали постійні проблеми. Та все ж таки, перемігши труднощі, він отримав як моральну, так і матеріальну винагороду. На зароблені гроші Леонід справив собі хороше пальто і купив свій перший в житті наручний годинник. Причини мати гарний зовнішній вигляд на той час були вагомими: Леонід закохався.

Студентське весілля

З Антоніною, своєю майбутньою дружиною, Леонід Макарович вчився на одному курсі. Це було не перше кохання юнака: раніше він зустрічався з дівчиною на ім'я Грета, котра пізніше вийшла заміж за військового льотчика. Але якщо це було захоплення, що минулося, то до стосунків з Антоніною хлопець поставився більш серйозно. Сама дівчина була родом із Сумщини. Її батько загинув на залізниці, мама теж рано померла. Познайомилися молоді люди, як водиться, на

танцях. Оскільки жили в одному гуртожитку, перепон для частих зустрічей не було. До четвертого курсу вони, попри те, що всі довкола заочно поженили їх, лишалися просто друзями. Та коли зайшли перші розмови про розподіл після закінчення університету, стало зрозуміло: разом Леонід з Антоніною зможуть поїхати кудись працювати лише в тому випадку, якщо стануть чоловіком та дружиною. Роблячи пропозицію, Кравчук процитував коханій дівчині вірші Максима Рильського. Дівчина погодилася не відразу, проте довго приховувати свої наміри Леонід не міг. І подруги Антоніни, і його друзі чим далі, тим частіше почали запитувати, коли ж, нарешті, весілля.

У той знаменний для обох день ішов сильний дощ. Розписавшись у ЗАГСі Залізничного району міста Києва, новоспечене подружжя відгуляло студентське весілля в гуртожитку. Як на ті часи гулянка вийшла досить скромною. Згодом молода сім'я отримала окрему кімнату. Скоро наспів час розподілу, і Леоніду Макаровичу запропонували місце викладача в Запорізькому алюмінієвому технікумі. Та виявилось, що там уже були свої викладачі: політекономія перебувала під патронатом керівних органів комуністичної партії, і насамперед її мали викладати ті, кого направили з міськкому чи райкому партії. Навіть якщо ця

людина ніколи в житті не вивчала політекономії. Отже, університетське направлення Кравчука нічого не означало. Допоміг випадок: приятель мав добрі знайомства в ЦК партії, звідти звернулися до міністерства фінансів, і в результаті Леоніда Макаровича направили в 1958 році викладати політекономію в Чернівецький фінансовий технікум.

Труднощі далі переслідували молодого спеціаліста. Жити довелося у червоному куточку жіночого гуртожитку, тому Леонідові щодня доводилося умиватися і голитися у громадському туалеті на міській площі. Потім Кравчуків поселили у флігелі гуртожитку, на другому поверсі, просто над «ленінською кімнатою». Насправді то був не другий поверх, а швидше горище: коли випростатися, головою можна було торкнутися стелі. Для Антоніни роботи в Чернівцях не виявилось, адже за направленням влаштувався лише її чоловік. Тому спочатку вона не працювала, а згодом вдалося влаштуватися викладачем погодинно в тутешній індустріальний технікум. Спільна зарплата родини становила 90 дореформених радянських карбованців (90 рублів на нові гроші). Вистачало їй лише на харчі. «Викладав я рідною мовою, — згадує Леонід Макарович. — Тоді, наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років, уже починалася українізація.

Та вже за десять років її згорнули, а потім зовсім припинили. Навпаки — почалася активна русифікація». Там же, у Чернівцях, у родини Кравчуків народився син Олександр. Майбутнє бачилося стабільним та безхмарним. Кравчук був молодим і повним сил.

Але в той самий час Леонід уже був членом комуністичної партії. На останньому курсі університету його запросили в партійне бюро і запропонували написати заяву. Відмовитися від такої пропозиції, посилаючись на те, що подібної честі не достойний, було можливо. Проте на ідеологічному факультеті, яким був економічний, подібні відмови з часом могли дуже дорого коштувати. Зрештою, отримати пропозицію вступити в партію вже вважалося за честь. І відхиляти простягнуту руку означало відмовитися від честі, знехтувати довірою. Між іншим, отримати направлення на викладацьку роботу в Чернівці Леонід Кравчук не зміг би, якби не вступив на той час у компартію. Правда, як згадував сам екс-президент, він не особливо й опирався. Адже насправді вірив у партійні гасла, сприймав їх, як належне, хоча чомусь забув про сутички НКВС із повстанцями в лісах його рідного Полісся. «Коли б мені сьогоднішнє бачення мого життя і знання історії, я б ніколи не вступив у партію, — признався він, уже будучи головою

української держави. — Якби я знав тоді, скажімо, про Голодомор і всі репресії в такому обсязі, як тепер, у таких картинах, як нині, — я б ніколи цього не зробив. І зв'язав би своє життя не з партійною, а з викладацькою роботою».

У 1960 році Леоніда Кравчука викликали в Чернівецький міськком КПУ. Там йому пояснили: відповідальні товариші відвідали його лекції з політичної економії, відчули в молодому комуністові потрібну їм жилку і вирішили не губити такий талант — викладачеві запропонували працювати лектором у міськкомі. Тоді Леонід відмовився, адже навіть гадки не мав про специфіку такої роботи. На деякий час йому дали спокій. Аби потім знову викликати, тепер уже — в обласний партійний комітет. «Ми знаємо, що ви, Леоніде Макаровичу, хороший лектор-пропагандист, — сказали йому. — Ви вмієте працювати з людьми. Тому пропонуємо вам перейти в обком на посаду консультанта з політичної освіти». Через багато років Кравчук признався: головну роль у всій цій історії зіграло житло. Новому працівнику обкому партії квартиру виділили дуже швидко. Оскільки для радянської людини квартирне питання було найактуальнішим, нема нічого дивного в тому, що він погодився. На той момент Кравчуку не виповнилося ще й тридцяти років. Далі, бажаючи зробити наукову кар'єру, він навіть почав писати

дисертацію. Але остаточно його плани поховали так звані «вербувальники» з Москви: Кравчука запросили в аспірантуру московської Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Дружина Антоніна лишилася в Чернівцях — залишати викладацьку роботу не мала наміру. Тому кілька років родина жила на два міста — то Леонід приїздив навідати сім'ю з Москви, то Антоніна їздила до нього в радянську столицю.

На партійній роботі

Від Шелеста до Щербицького

Після закінчення Академії Леонідові Кравчуку запропонували лишитися в Москві для продовження кар'єри, закріпитися на кафедрі. Та прийняти пропозицію завадили діючі на той час бюрократичні закони. Направляв людину на навчання обком партії міста Чернівці. Значить, повернутися людина повинна теж у Чернівці, аби відпрацювати направлення. Кравчук мусив обійняти посаду секретаря Чернівецького міськкому. Проте впливові друзі знову допомогли — надійшло запрошення на роботу з Києва, з ЦК КПУ. Влаштувавшись тимчасово в елітному готелі «Жовтневий», він відразу ж став до роботи, заодно

дізнавшись: для того, аби працювати в ЦК партії, не треба писати спеціальних заяв, досить лише автобіографії та заповнення облікової картки. Нового спеціаліста рекомендували на посаду завідуючого сектором оргвідділу ЦК КПУ, який займався підготовкою та перепідготовкою партійних кадрів. Туди входили: вища партійна школа в Києві та Одесі, мережа курсів в областях та інші подібні заклади. Повернувшись до Москви та захистивши дисертацію, Леонід Макарович уже остаточно осів з родиною в Києві, отримавши «цековську» квартиру.

Ставши завідувачем відділу ЦК, він перетворився на закриту особу. «Не мав права, не мав можливості жити, як усі, — говорив пізніше Кравчук. — Це просто було заборонено чиновникам такого рангу. Захотіла людина піти в ресторан — і пішла собі, а ти не можеш. Знайомляться, спілкуються, а ти не можеш. Ти весь час відчуваєш обмеження. А коли людину охороняють... Ти вже думаєш іншими категоріями, не можеш собі дозволити поводитися як заманеться. Скорочується час на спілкування з рідними. Втоплюєшся до такої межі, що не здатен нікого бачити, поки не наберешся сил, не відпочинеш». Через цю закриту специфіку роботи про те, чим саме займався і чим, власне, відзначився Леонід Макарович Кравчук, працюючи

в 1970-х роках завідуючим сектором, інспектором, помічником секретаря ЦК, першим замом завідувача відділу, завідуючим відділом агітації і пропаганди ЦК КПУ, відомо дуже мало. Але можна припустити: це не тому, що він виконував якусь секретну роботу, а насамперед через те, що в часи так званого «застою» він не особливо виділявся серед інших партійних функціонерів радянської України. Тому краще за все сприймати той період біографії Леоніда Кравчука через загальну призму української історії тих часів.

Першим секретарем ЦК КПУ, фактично — керівником Української РСР, у той час був Петро Юхимович Шелест. Він хоча й був партійним функціонером, тим не менше підтримував ідеї українізації та намагався, наскільки це можливо, триматися від московських вищих партійних керівників на відстані. Згадуючи його, Леонід Кравчук, якому довелося після Шелеста тривалий час працювати під керівництвом Володимира Щербицького, який прийшов тому на заміну, відзначає: «Петро Юхимович стояв до України ближче, ніж Щербицький. І дещо намагався зробити для рідної культури, духовності, літератури. Наприклад, у Запоріжжі почав Хортицю впорядковувати, козацький музей збирався там будувати. Він фактично врятував фільм про Тараса Шевченка «Сон», заступався за режисера Сергія